

במאדים ויסדתני את מדינת היהודים

שלדון טייטלבוים קרא בהיחבא חוברות של מדע בדיוני שמצא בבית הכנסת של סבו • כשהתבגר החליט להגשים חלום ופנה אל המתרגם עמנואל לוטם, במטרה להוציא לאור אסופת סיפורי מדע בדיוני כחול-לבן - באנגלית • לרגל השקת האסופה השנייה, מספרים השניים על הקשר המפתיע בין הז'אנר להקמת המדינה • מה מייחד את הכתיבה הישראלית בתחום • ולמה סועים לחשוב שרוב כותבי מד"ב הם גברים

אלעד נבו

פר המדע הבדיוני הראשון ששלדון טייטלבוים נתקל בו, נגלה אליו בתלמוד תורה במוני-טריאול, קנדה. זה היה בכיתה ו', וספר עם כריכה אדומה על בית ספר חתרני המוקם במאדים קרץ אליו ממרומי מדפי ספריית תלמוד התורה. הוא לא הורשה לשאול את הספר הנחשק, שיועד לתלמידים מכיתה ז' ומעלה, אך בנקודה זו התשוקה לקריאת מדע בדיוני נזרעה בו. כיום, 50 שנה לאחר מכן, הוא מוציא לאור אנתולוגיה שנייה באנגלית של סיפורי מדע בדיוני ישראליים, שהושקה בכנס מיוחד של פסטיבל "אייקון".

"התחננתי לספרנית שתשאיל לי את הספר הזה של רוברט היינליין, אך היא לא הסכימה", הוא נזכר. "כידוע, אם רוצים להלהיב ילד בעניין מסוים - צריך להגיד לו שהוא לא יכול לקבל אותו. לא ידעתי בכלל מה זה מדע בדיוני באותו זמן, אבל ידעתי שאני אוהב את זה. כל כך לא הבנתי בזה, שכשחיפשתי ספרים בז'אנר, התבלבלתי בין ספרות על מלחמת העולם השנייה עם חיילים אמריקנים לספרות מדע בדיוני, בגלל הקסדות שהיו לחיילים על הראש - חשבת שאלה קסדות חלל", הוא צוחק.

שנות ה-60, שבהן גילה טייטלבוים את הז'אנר, היו השנים שבהן פרץ הגל השני של המדע הבדיוני: הספרות שנכתבה אז נעשתה מורכבת ועמוקה יותר; הנרטיבים שבהם נגעו הספרים התרחבו; וסופרים משמיעי תיים כמו אייזיק אסימוב ופיליפ ק. דיק הציגו מדרגה חדשה של כתיבה. אך באותן השנים הז'אנר נחשב עדיין לירוד ולמחתרתי, עד כדי כך שחובבי הז'אנר מספרים שנאלצו או להגניב הביתה חוברות ולקרוא בהן מתחת לשמיכה לאור פנס. אחרי הספר שהאיר את עולמו בתלמוד תורה, גם בבית הכנסת של סבא שלו הוא נתקל בכתיבים מסקרנים: "פתחתי מגירה באחד המקומות בבית הכנסת של סבא שלי, ומצאתי אותה מופצצת בחוברות ישנות של מד"ב. לקחתי את כולן,

טייטלבוים מציין שהסכסוך הישראלי-פלשתיני נעדר מהסוגה בעברית. "לא כותבים על הפיל שבחדר". רובם כותבים אישי ולא פוליטי. יש עיסוק רב בזהות אישית, בסגנון חיים ובהכרה חברתית"

ובכל פעם שהייתי צריך לבוא לבית הכנסת הייתי בורח לספרייה, פותח את השקית, וקורא בחוברות. היתה אז פריצה של הכותבים הגדולים בז'אנר. קראתי אותם וחשבתי שמתי ונולדתי מחדש, דווקא בבית הכנסת של הזקנים. אלוקים חייך אלי", הוא נזכר ומתמוגג.

מסרבים להמריא

More Zion's Fiction: Wondrous Tales from "the Israeli Imagination" הוא הכרך השני שמאגד סיפורי מדע בדיוני ישראליים באנגלית, שטייטלבוים ערך יחד עם שותפו לפרויקט, עמנואל לוטם. כותרת האסופה כוללת משחק מילים שעלול להתפספס בעברית - הביטוי "ספרות ציונית" נשמע באנגלית גם כמו "ספרות מדע בדיוני", סיינס וציון'ס. הרעיון לאסופה הראשונה, שראתה אור בשנת 2018, התעורר אצל טייטלבוים לאחר גל אסופות דמות באנגלית לסיפורי מד"ב ממדינות שונות: רוסיה, סין, ספרד, פורטוגל, ואף שבע אסופות שונות של ספרות פיליפינית. אז ניתנה האות להוצאת אסופה ישראלית. משחק המילים שבכותרת היה הדבר הראשון שהבריק בראשו והמריץ את דמו, אך כחובב הז'אנר הוא מוצא את הקשר בין מדינת ישראל למדע הבדיוני עמוק הרבה יותר משנראה לנו: "מדינת ישראל היא המרינה היחידה שהוקמה בהשפעתן של שתי יצירות מדע בדיוני מופלאות ומלאות דמיון - התנ"ך ורומן המדע הבדיוני של בנימין זאב הרצל, 'אלטנוילנד'. ספרו של הרצל הושפע מאוד מספרו של אדוארד בלמי 'מבט לאחור', שנכתב במאה ה-19 כרומן מדע בדיוני אוטופי פרוטו-סוציאליסטי. ספרו של הרצל כל כך השפיע על החברה היהודית, שהוא הצליח לכונן תנועה פוליטית ולהוביל להקמת המדינה. זו היתה מטרתו של הרצל, והוא השתמש במדע בדיוני כדי לממש אותה".

כדי להוציא את החלום שלו לפועל, פנה טייטלבוים לעמנואל לוטם, ממייסדי האגודה הישראלית למדע בדיוני ולפנטסיה ואחד מהמתרגמים המוערכים בתחום. השניים הכירו לפני כ-30 שנה כשהיו חלק ממערכת כתב העת "פנטסיה 2000". מאז לא יצא להם לדבר, אך

טייטלבוים ידע כי לוטם הוא השותף המתאים לפרויקט. האסופה הראשונה ראתה אור בשנת 2018 וכללה תר-גומים לסיפורים של סופרים בולטים כמו גיל הראבן, סביון ליברכט, שמעון אדף, נאוה סמל, קרן לנדסמן ועוד. על הכריכה נראית דמותו המצוירת של חוזה המדינה הרצל, משקיף על כדור הארץ מחללית בחלל, ניצב באותה התנוחה מתמונת המרפסת המפורסמת. הכרך זכה לביקורות נלהבות מרחבי תבל ואף תורגם ליפנית, וגם שם זכה לביקורות אוהדות שהכתירו את האסופה כיצירת מופת.

מה מייחד את המדע הבדיוני הישראלי? מה מאפיין אותו?

"למרבה ההפתעה, יש מעט מאוד מדע בדיוני 'קשה'. אין הרבה סיפורים על אימפריות גלקטיות או מסע בחלל לעתיד הרחוק, מה שמכונה 'אופרת חלל'. הדמיון הישראלי לא מפליג הרחק מעבר לאדמה. אין משחק עם המרחב ועם הזמן בצורה מפוארת וסוחפת כמו באמריקה או בבריטניה, שמהן מושפעים רוב הכותבים בעולם. משהו במתח של המצב הישראלי מכווץ את הדמיון. אלנה גומל מכנה את המצב הזה 'לימבוטופיה', תחושה של תקיעות בהווה נצחי. המדע הבדיוני הקלאסי עוסק בחריגה, אם זה אוטופיה ואם זה דיסטופיה, הוא יוצר מציאות אלטרנטיבית.

"הסיטואציה הישראלית יצרה כזה שיתוק של הדמיון ההיסטורי, שכבר אי אפשר לחשוב על אלטרנטיבה. המדע הבדיוני הישראלי הרבה יותר אפל, עוסק הרבה יותר במוות, ובהשוואה למקומות אחרים - דן הרבה יותר בנטיית אוברדניות ובהתאבריות".

הנוכח נפקד

בהקדמות המאלפות שכתבו לשני הכרכים, מרחיבים עורכי האסופות על ההיסטוריה הישראלית ועל התפתחות המדע הבדיוני בארץ. הם לא פוסחים על אף מאורע מרכזי בתולדות המדינה, וקושרים את תולדות המדע הבדיוני לנקודות זמן כמו השואה, מלחמת ששת הימים ומלחמות לבנון, ומתחילים לבחון את התופעה כבר בימי המקרא.

צילום: רוני סופר

טייטלבוים ולוטם בפסטיבל "אייקון", 2018

להשתתף בהם. הכנסים מהווים חגיגה המונית לחובבי הז'אנר, והם נהנים מהרצאות, זירת גיימרים למשחקי תפקידים ועוד. האגודה גם אחראית על פרסום כתב העת לספרות ספקולטיבית "היה יהיה".

לסדוק את הסטיגמה

השילוב בין גופים ממשלתיים למדע בדיוני מתבנין רך כמוטיב חוזר בחייו של עמנואל לוטם. בשנת 1976, בטרם פנה לקריירה בתרגום, עבד לוטם במשרד החוץ, במרכז למחקר ולתכנון. למרבה ההפתעה, העבודה במרכז התבררה כקריטית בעבודתו על התרגום לספר הקאלט "חולית", שכתב הסופר האמריקני פרנק הרברט. "המרכז למחקר ולתכנון הוקם כמסקנה של ועדת אגרנט, שקבעה כי צריך להיות גוף אורח, מקביל לאמ"ן, בעל גישה לכל החומר המודיעיני ואמור לספק חוות דעת שהיא לא צבאית", מספר לוטם, שהגיע למשרד לאחר דוקטורט בכלכלה מבית הספר לכלכלה של לונדון. "למשרד החוץ יש דימוי של חליפה ועניבה, אבל זה היה דומה יותר לקמפוס אוניברסיטאי בזעיר אנפין - חבר'ה צעירים, נלהבים, שופעים רעיונות. היינו יושבים בקפיטריה יחד להפסקת עשר ואיכשהו עלה הנושא של מדע בדיוני, ופתאום התברר שרבים מהעובדים חובבים גם הם את הז'אנר. הייתי כל כך מאושר. באותו הזמן התחלתי גם לתרגם ספרים, כהשלמת הכנסה. עבדתי עבור הוצאת עם עובד, והם התחילו בדיוק את הסדרה הלבנה, סדרת ספרי המד"ב שלהם. פניתי אליהם ואמרתי שאני רוצה לתרגם לסדרה, והם אמרו 'עוזב, זה לא בשבילך. זה לילדים, למופרעים. מה אדם רציני כמוך עושה דברים כאלה?' זה היה היחס למד"ב בזמנו, וגם בזמננו".

באחד הימים במשרד קיבל לוטם שיחה מעם עובד עם הצעה לתרגם את חולית. "הסכמתי ישר. קראתי את הספר שלוש פעמים באנגלית באותה תקופה, אז ברור ששמחתי ירדתי למוזון וסיפרתי לחבר'ה, וכולם נורא התלהבו. הם ישר התגייסו לעזור לי - כל אחד קיבל על עצמו משימה תרגומית. למשל, יש דמות בחולית שמצטטת דמויות מהתנ"ך, אז צריך לזהות את הפסוקים ולמצוא את המקור, באמצעות קונקורדנציות באנגלית ובעברית. מי שהיה בהמשך שגריר במזרח הרחוק והיה מומחה לערבית קלאסית, קיבל על עצמו את הצד של הערבית בספר. כל פרק שתרגמתי - הם עברו עליו והעירו הערות, ואפילו מזכירות המשרד הצטרפו לעניין והדפיסו לנו אותנו. זה היה פשוט שמחה וששון". וכך משרד החוץ תרם את תרומתו הנכבדת להתפתחות המדע הבדיוני הישראלי.

כעת הם כבר עובדים על הכרך השלישי בסדרה. "החלום שלי זה לדחוף את החבורה הזו של כותבי מדע בדיוני", מכריז טייטלבוים. "הם פועלים בתוך בועה, חושב שמגיע להם תשומת לב יותר רחבה, ולא יחס מזלזל כמו שקיבלו ממבקרי הספרות העברית, שבאופן מסורתי גיחכו על מדע בדיוני". עבור הכותבים הישראליים, היחס של שני העורכים והתאמצות למען הז'אנר ברחבי העולם הם סוג של גאולה.

"לא הבנתי עד כמה מה שעשינו חשוב לכותבים, עד שאת מהם אמרה לי שעבורם אנחנו גיבורים. עמדת שם המום. אני לא גיבור, רק מאוד אוהב מדע בדיוני".

לוטם: "מאז שנות ה-70 הופיעו בארץ לא מעט סיפורי מד"ב מתורגמים, חלק בתרגומי 'לפנטסיה 2000' בשיאו היו כ-6,000 מנויים. אנשים היו קיימים בשטח, צריך רק לאסוף אותם"

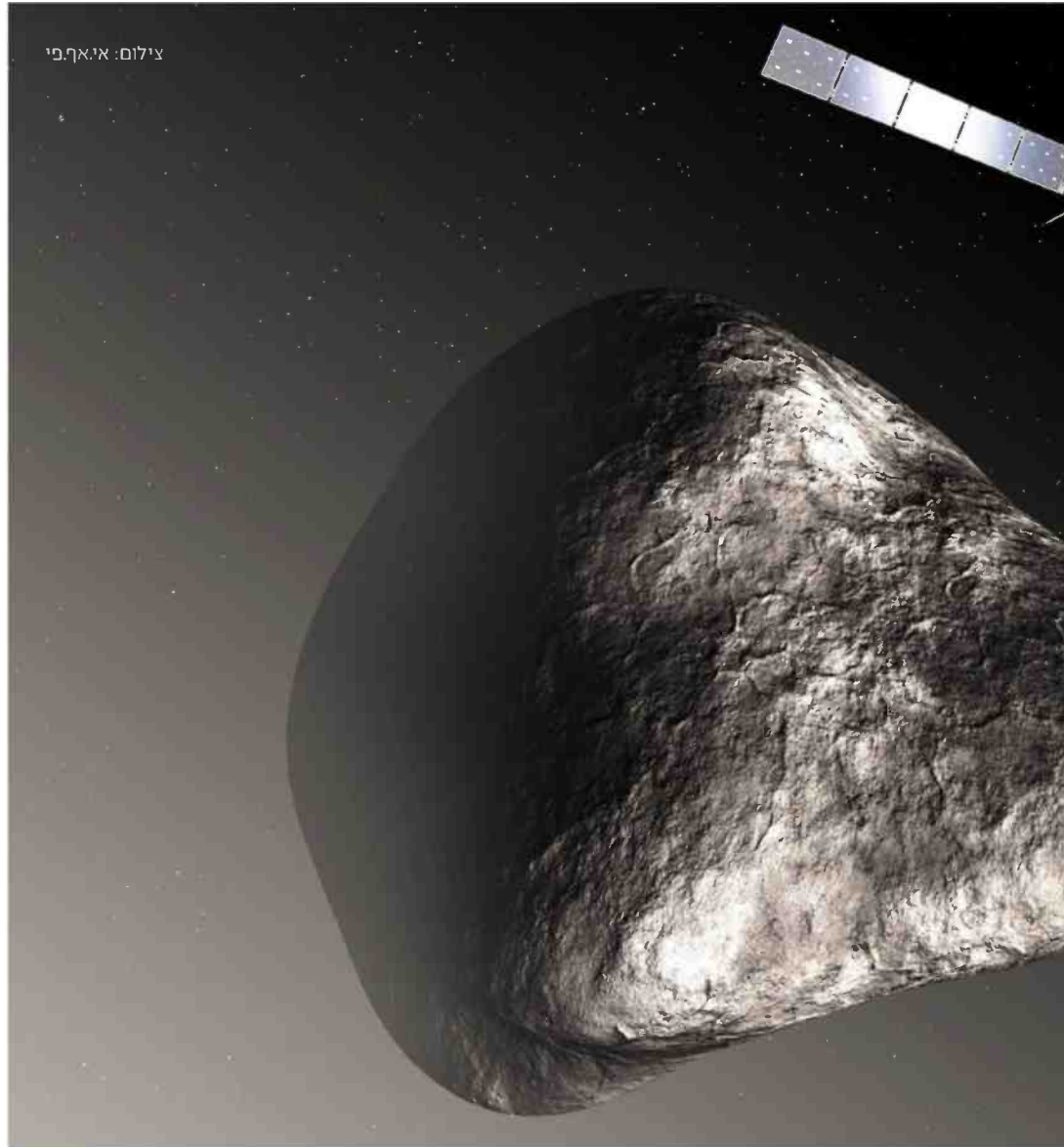
צילום: א.י.פי

אייזיק אסימוב

פיליפ ק. דיק

טייטלבוים: "החלום שלי זה לדחוף את חבורת כותבי המד"ב, הם חיים בבועה. מגיעה להם תשומת לב רחבה יותר, ולא יחס מזלזל כמו שקיבלו - ועדיין מקבלים - ממבקרי הספרות העברית"

צילום: אי.א.פי

מוזמני לישראל - עלייתי לארץ והתגייסתי לצבא. תכננתי להתגייס לתקופה של שנה וחצי כמו עולה חדש, ובסוף סיימתי חמש שנים בנח"ל כקצין חינוך קצח"ר". טייטלבוים השתתף במלחמת שלום הגליל בשנת 1982. לאחר השירות המשיך ללימודי מדעי המדינה ולימוד ישראל ואסטרטגיה, ואת הקריירה שלו עשה כעיתונאי. הוא כתב ב"ג'רוזלם פוסט" במשך ארבע שנים, שלאחריהן עזב לקליפורניה כיוון שלא ראה עתיד במי קצוע בישראל. "צחוק הגורל הוא ששלחו אותי מקליפורניה להיות כתב צבאי בלבנון", הוא צחק צחוק מה. "אני נשוי לישראלית, כל ילדיי מדברים עברית שוטפת. בכל שנה אנחנו נוסעים לקייטנה בארץ - תל אביב היא בשבילם כמו החצר האחורית. הטלוויזיה הישראלית דור לקת אצלנו 24 שעות ביממה".

עשור לאחר סגירת כתב העת "פנטסיה 2000", שפעל שש שנים בלבד, משנת 1978 ועד 1984, לוטם היה שותף להקמת האגודה הישראלית למדע בדיוני ולפנטסיה, ושימש יו"ר העמותה. עיסוקו העיקרי ב-40 השנים האחרונות הוא תרגום, ובאמתחתו מאות ספרים שתרגם. הוא מספר כיצד מקימים עמותה שכזו: "רענו שיש בארץ חובבי מדע בדיוני. מאז שנות ה-70 הופיעו בארץ לא מעט סיפורי מד"ב מתורגמים, חלק מהם אני תרגמתי. ל'פנטסיה 2000' בשיאו היו כ-6,000 מנויים. אנשים היו קיימים בשטח, צריך רק לאסוף אותם וליצור אגודה. אך בסופו של דבר האגודה הוקמה בזכות גברת מהמועצה הבדייטית בישראל, גוף שאחראי על הפצת התרבות הבדייטית בעולם, שבמקרה היא גם חובבת מדע בדיוני. בחופשת מולדת היא פגשה את בריאן אולדיס, סופר מד"ב מפורסם. היא שאלה אותו מדוע הוא לא בא לישראל. הוא ענה: כיוון שלא הזמינו אותי. אותה גברת הזמינה אותו ארצה, אז היינו חייבים להקים אגודה, כדי שיהיה מה לעשות עם בריאן אולדיס, ואכן הוא שחנך את פעילות האגודה".

האגודה פועלת עד היום, וחלק מפעילותה הוא הפקת שני כנסים מרכזיים: פסטיבל "אייקון" וכנס "עול-מות" המתקיים בחול המועד פסח. האירועים מתקיימים במיוחד בחופשות מבתי הספר כדי שגם תלמידים יוכלו

על העטיפה של הכרך השני ניצבת דמותו של אליהו הנביא, שבמקום לעלות השמימה בסערה צופה בח"לית היורדת ארצה. מדוע המדע הבדיוני הישראלי כל כך מחובר לקרקע היא השאלה שמטרידה את העורכים. התשובה שהם מציעים נעוצה בפער שבין החלום למציאות: הדמיון משחק תפקיד משמעותי בשלב של החזון, כשספר מדע בדיוני נכתב כדי להקים מדינה. אך מרגע שזו הוקמה יש צורך בתחזוקה יומיומית, בעמל מתמשך לקיים את החלום הגדול, כך שלא נותר זמן לעסוק בחלומות אלא רק במימושם. לכן דווקא בשינותיה המאוחרות יותר והמבוססות יותר של המדינה תפס הז'אנר השולי תאוצה במדינה הצעירה.

טייטלבוים מציין שגם הסכסוך הישראלי-פלשתיני נעדר מהסוגה בעברית. "הכותבים הישראלים לא כוונתבים על 'הפיל שבחדר' - פלשתינים וערבים אחרים. רובם כותבים כתיבה מאוד אישית, יומיומית ולא פורליטית. חלק מהיוצרים כותבים על נושאים כמו זהות אישית, סגנון חיים והכרה חברתית. לרוב, קוראים שלא רגילים בז'אנר בטוחים שזו סוגה גברית, אך זה לא נכון, לא ברחבי העולם ובטח שלא בישראל - מחצית מהכותבים הן נשים".

החיים בישראל אינם זרים לטייטלבוים. בגיל 18 החריט לט לעלות לארץ מקנדה ולהתגייס לצבא הישראלי. מבחינתו, במקום לתרום למדינה כסף - כפי שעושים רוב יהודי קנדה - הוא העדיף לתרום ולשרת את המדינה. "במונטריאול היינו קהילה של חילונים ומסורתיים. היו שולחים אותי לבית הכנסת של סבא שאתפלל, אבל אחרי הבר'מצווה עזבתי הכל במרה. החיים האלה ייבשו אותי. זה היה בית כנסת של זקנים, ללא ילדים. לא היה תוכן שברור לי, לא היה כלום. לא מצא חן בעיניי שה משפחה שלי חיה חיים חילוניים, ושולחים אותי להיות היהודי הדתי שלהם. בכל שנה נציגי פרציית התרומות של קנדה היו עומדים בבית כנסת ומבקשים תרומות לישראל. כל אחד תרם אלפי דולרים או עשרות אלפי דולרים לישראל. זה היה דאווין גדול, וזה לא מצא חן בעיניי. נשבעתי לעצמי שלעולם לא אגיע למצב שדורשים ממני תרומות כספיות לארץ, או החלטתי שאתרום